

Ганна Дениско

НА УЗВИШШІ СТОЛІТЬ – УКРАЇНА СТОІТЬ!

Подорожні нотатки

Якщо архіви мовчать, то земля говорить.

Ігор Свешников, археолог

Це була давня мрія мого чоловіка Юрія Антиповича і моя – побувати в селі Денисівці Білогірського району Хмельницької області, де жив дід Юрія, священник Іларіон Антипович, а у 20-х роках минулого століття учителював батько Анатолій Іларіонович – доки не мусив тікати з Волині за Дніпро, рятуючись від загрози опинитися на Соловках або на Біломорканалі.

У молоді роки за роботою в полтавських газетах та літніми городніми виправами на село нам з Юрком усе не вдавалося викроїти час на далекі мандри, а в старості вже бракує сил фізичних. Та врешті однієї червневої неділі 2015 року ми сіли в розпечений плацкартний вагон (квитків на нижні місця в купе потяга Харків – Львів не було) і покотили до Шепетівки, звідти на таксі через славетний Ізяслав – у Білогір'я, а наступного дня – у Денисівку.

Дідизни
пам'ять гріє душу

У кожного з нас є Велика Мати – Україна, і є батьківщина – місце, де народився, де минули дитячі літа. У Юрія це Остерщина на Чернігівщині, у мене – кут землі за десятком із хвостиком кілометрів від славетних Великих Сорочинців – село Загрунівка Зінківського району на Полтавщині.

Але крім цих двох підвалин, що тримають небо твоєї ідентичності, є ще місця, де відчуваєш свою глибинну закоріненість в українську землю, українську історію. Білогірщина виявилася таким місцем для нас обох. Для Юрія це – дідизна. А для мене – пра-пра-пра...

Річ у тім, що моя Загрунівка, як установив харківський учений Ігор Львович Перепелиця, котрий у наших лісах вилікувався від сухот, заснована в часи Литовсько-Української держави

волиняками і називалася спочатку Береківкою (мабуть, доки береки не повирубували). Князівство обсаджувало свої східні креси, захищаючись від нападів степових орд. Мовчазними свідками тієї доби залишаються сторожовий курган по дорозі із Загрунівки до Сулимів на горі, з якої видно аж до Лютецьки, а ще назва Стрілиця – місцини на пагорбі між двома лісами, колись захищеної річкою, а тепер лише балкою.

Прізвище Дениско поширене на Полтавщині лише в Загрунівці, якщо зустрінеш Дениска десь у сусідньому селі, то це виходець із села нашого. А Дениски, як написав у своїй ґрунтовній праці «Від коріння до крони» великий знавець історії Волині Володимир Собчук, – «люди зацні старожитні» волинського краю. От і Білогір'я, колишні Ляхівці, відомі з 1441 року, яким датована жалувана грамота Великого князя литовського Казимира про передачу Ляхівців та ще півтора десятка сіл Волині Денискові Мукосійовичу. За переказами, він був правнуком Аттили (Гатила у версії Івана Білика).

Ясна річ, жодних документів, що засвідчували б походження численних загрунівських Денисків від Дениска Мукосійовича, наразі не маємо. Хіба що сіро-блакитні очі та біліша шкіра, ніж у корінних степовиків, є генетичною печаткою волинського походження мого роду по батькові, пронесеною через віки.

Назву «Ляхівці» трактують по-різному, хоч найвірогіднішою видається версія, що вона пов'язана з появою на волинських землях поселень поляків – «ляських дворів». Ляхівці перейменували на Білогір'я 1946 року. І справді, лежить воно, як і омріяна наша Денисівка, на крейдяних горах.

*Невідомий художник.
Портрет кременецького судді
Івана Дениска. XVIII ст. Національний
художній музей України*

З історією Ляхівців нас знайомила головний зберігач фондів Білогірського районного історико-краєзнавчого музею Людмила Мельник. Експозиція музею, як на районний маш-

Якби-то всі гармати у світі були декоративними, як білогірська!..

таб, дуже багата, у коротких дорожніх нотатках про неї не розповіси. Але деякі експонати згадаємо. Вразив 24-метровий рушник, який вигаптували вишивальниці 24 сільрад району до його 85-річчя, яке відзначали 2008 року. Вишивали найприкметніше для своєї місцевості – білі гори, храм, ставочок, калину... Денисівка вишила Матір Божу з омофором у руках – бо в селі Покровська церква...

Не відвести очей і від творінь місцевих художників, майстрів народної творчості, виставки яких регулярно відбуваються в музеї.

Є тут і суперунікальний експонат – бронзова декоративна гармата, яку 1607 року замовила в Данцігу на честь Катерини Ферлеєвни Сенюти її родина (Сенюти – ополячені українські феодали, які володіли на Волині 100 селами і 15 містечками, між ними й Ляхівцями – від 1538 року). 1635 року замовили й другу гармату, меншу. Стояли вони на мурах фортеці для окраси, бо таки справді є високими витворами мистецтва, та коли в краї стало неспокійно під час Хмельниччини, гармати кинули у вапно, що зберігалось на винокурні і використовувалося для очищення горілки. Так гармати й пролежали – тільки подумати! – понад три століття. А 1988 року, коли будували в Білогір'ї стадіон, ківш екскаватора зачепив гармату. Так бранки вапняної в'язниці знову глянули на світ Божий. Стояли в школі.

Анатолій Іларіонович Антіпович

– І відразу ж ледь не іменем закону почали їх у нас забирати, – розповідає пані Людмила. – Але у нас був учитель історії, який дуже вболівав за свій край, – Микола Адаменко, і він відстояв право Білогір'я мати цю пам'ятку сивих віків. Коли створили музей, гармати перенесли сюди. І стояли вони спокійно, доки їхнє фото не виставили в Інтернеті. Через півроку, у 2011-му, двоє злодіїв у масках побили і зв'язали сторожа і винесли меншу гармату, а більшу не подужали, бо вона важить 560 кілограмів. Злочин і досі не розкрито.

Прикра історія. Після того в музеї поставили сигналізацію, тож сподіваємося, що більше злодюги тут нічого не поцуплять.

...Скільки віків проминуло, скільки крові пролилося на цих білих горах! Але в цьому затишному куточку землі української утверджується на думці про незнищенність українського коріння. Які орди не сунули – зі Сходу, Заходу, Півночі, Півдня, як не витолочували ниву нашої мови, культури, як не колесували-четвертували-стріляли їх носіїв, – але наша мова звучить в устах молодих людей древніх Ляхівців – українського нескореного Білогір'я.

Аби, серце, із тобою...

*Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Вкраїну далеку...*

Українська народна пісня

Від Білогір'я до Денисівки – 11 кілометрів. Маршрутка мчить нас у зелену казку. Такі ж мальовничі ландшафти, такі ж білі гори, щоправда, в густих шатах дібров, пшениць, соняхів...

Найперше йдемо до церкви. Тут служив священиком Іларіон Антипович. Десь тут біля церкви він, певно, й похований.

Із хвилюванням ступаємо на церковне подвір'я, де пишно квітнуть троянди. Ось ти яка, святине, відновлена вже в незалежній Україні...

Відомо, що у XVIII ст. власники села князі Яблонські збудували тут церкву Святого Архистратига Михаїла. На жаль, вона згоріла від необережного поводження з вогнем. 1868 року на пожертви краян і стараннями священика Паркиса Ковалевського в Денисівці споруджено нову дерев'яну церкву Покрови Пресвятої Богородиці.

Родина Корженевських: отець Никандр, син Борис, паніматка, доньки Ольга і Катерина

1882 року біля церкви збудували каплицю в ім'я Великомучениці Параскеви.

Страшним роком для Храму Божого став 1930-й. Безбожна «соввласть» закрила церкву, куполи й хрести зняли, влаштували в храмі спочатку зерносховище, потім – клуб, а пізніше – склад для запчастин. Церкву повернули парафіянам лише в 1990-х роках. У лютому 1999-го відбулося перше богослужіння у відновленому храмі.

Нам ще належить зробити не один запит в архіви, щоб з'ясувати, в яких роках служив і коли помер священник Іларіон Антипович. Хоч волинські архіви, наскільки ми завважили, читаючи тутешню краєзнавчу літературу, найбільше мовчать саме про найтяжчий період у житті краю – початок жорстокого ХХ століття. Але нам пощастило – з нами говорили не лише архіви і не лише земля, а й доброзичливі, мудрі денісівські люди.

Від церкви ми пішли до школи. Ще нова, збудована 1985 року, двоповерхова Денісівська загальноосвітня школа І–ІІ ступенів зустріла нас дитячим гомоном, якого в багатьох навчальних закладах на літніх канікулах, на жаль, не почувеш. А тут вирувало життя. Працював шкільний відпочинковий табір. Ось група школяриків робить зарядку. Старші йдуть із сапками, лопатами – приводитимуть до ладу подвір'я, дослідні ділянки. А там уже лаштуються на екскурсію. Білогір'я, Почаїв, Волиця-Польова... У подоро-

жах діти відкривають Україну, її красу, її історію, перемоги і муки свого народу – і виростають тоді її вірними синами, а не «колорадами».

Нас люб'язно зустрів молодий директор школи Василь Васильович Дячук. Уважна і небайдужа бібліотекар Любов Ананіївна Пилипонько, вчителі школи, дізнавшись, що шукаємо сліди Іларіона й Анатолія Антиповичів, стали телефонувати до своїх родичів, називати нам старожилів села, котрі могли пам'ятати події початку минулого століття.

Валерій Михайлович Корнаківський пригадує:

– Анатолій Іларіонович Антипович учив мою матір. Його вислали з Денісівки у 30-х роках, як були репресії комуністичні. Як на погляд комуністичної влади, Антипович «учинив» подвійне або й потрійне «преступлення». Він був сином попа – це раз, друге – багатенький був. Хто багатий був – вислали. Який багатий? А хто хліб у хаті мав.

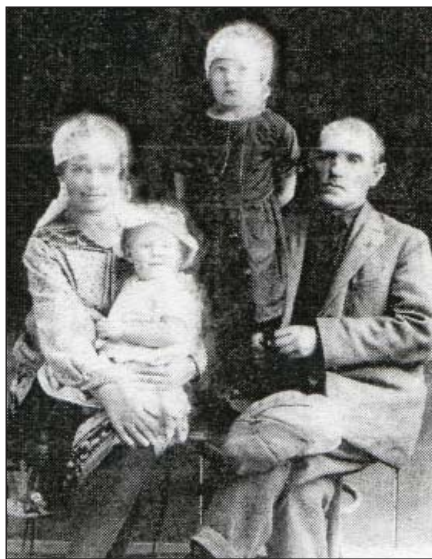

Борис Корженевський, директор школи у Кременчуці, репресований у 1930-х роках

Валерій Михайлович розповів, що Денісівська початкова школа, де вчителював і при якій мешкав Анатолій Антипович, була колишньою попівською садибою (питання, чиєю – Іларіона Антиповича чи його свата, також священника Никандра Корженевського – Г. Д.). Стояла вона на краю села, мов на хуторі,

в оточенні великого саду і 200-річних лип. Учитель тримав велику пасіку.

Ніна Миколаївна Кравченко зателефонувала своїй матері, і та пригадала кілька цікавих штрихів із життя родини Антиповичів. У матері пані Ніни була тітонька, звали її Марійкою. Вона працювала служницею у вчителів Антиповичів. Учителям усе-таки платили гроші, тому вони вважалися заможними людьми. Господарство Антиповичі тримали велике – свині, корова, пасіка... Інакше не можна було: господаря Ольга Никандрівна, теж учителька, хворіла на сухоти, і їй потрібне було нормальне харчування.

Анатолій Іларіонович та Ольга Никандрівна з доньками Галею і Майєю

Неподалік мешкала сім'я, де чоловік жорстоко ставився до дружини, тож та жінка ховалася у хліві в Антиповичів, згадує мама Ніни Миколаївни.

...У Денисівській школі 32 роки працювала директором Катерина Миколаївна Шевчук. Довго не відпускало її на пенсію райвно, все просили ще попрацювати, бо й керівником була умілим, і педагогом талановитим. Вона та її чоловік Віктор Іванович повезли нас своєю автівкою на місце, де була «школа на попівському хуторі». Для них те місце теж небадуже: батько пана Віктора Іван Григорович Шевчук був директором Денисівської початкової школи у 1953–1979 роках, у 1960-х розбудовував

Нас тепло зустріли вчителі Денисівської школи I–II ступенів. Справа наліво: директор школи Василь Дячук, бібліотекар Любов Пилипонько, колишній директор Катерина Шевчук і журналісти Ганна та Юрій Антиповичі

її. Коли ж у 1985 році спорудили нову школу, восьмирічку, стару продали на будматеріали. Тепер на тому косогорі, де вона стояла, городи.

А в нашій уяві після розповідей денисівців усе постає таким, як було ледь не століття тому: бузкова алея, двохсотрічні липи, чудовий сад, де дозрівають неймовірно великі вишні, криниця з найсмачнішою у світі водою, пасіка ледь не на сто вуликів... Закінчилися заняття, учні пішли по домівках, лише у вчительському помешканні лопотять ніжки Галинки і Майї, доньок Анатолія Іларіоновича й Ольги Никандрівни, у дівочтві Корженевської. Мати саджає меншеньку Майю на коліна і співає свою улюблену:

*Козак від'їжджає, дівчинонька плаче –
Куди їдеш, козаче?*

*Козаче-соколю, візьми мене із собою
На Вкраїну далеку...*

Повернувшись до Полтави, ми нагадаємо собі цю давно знану, та призабуту пісню по записах в Інтернеті – у виконанні й Михайла Гришка, і Волинського народного хору, і Марійки Бурмаки. І рватиме вона серце болем і любов'ю і до того козака, що вирушає на битву за волю України, і до тієї дівчиноньки, котра готова розділити з коханим усі випробування.

*– Дівчинонько мила, де ти будеш жила
На Вкраїні далекій?*

*– В степу під вербою, аби, серце, із тобою
На Вкраїні далекій.*

Хвора на туберкульоз Ольга Корженевська, донька священика Никандра Корженевського, вчинить так само, як дівчинонька з її улюбленої пісні: поїде за чоловіком «на Україну далеку». Тільки не козачкою, що їде за милим у похід, а вигнанкою...

І ось ще одна зустріч, котра повела нас стежками проминулих літ. 90-річна Ганна Юхимівна Вознічук у дитинстві дружила з Галеєю і Майєю, гралася з ними. Пам'ятає, що в селі казали: «Хто вчився в Антиповича, той знає й арифметику, й усе інше». Дороге свідчення для нас. Ганна Юхимівна теж пам'ятає, що господарство у вчителів було велике.

На жаль, не лише пахощами липи, бузку і меду пам'ятається цей косогір старим денисівцям. Сталася тут і велика біда: під липою блискавкою вбило сторожа – батька Івана Невелюка. Почувши про це від старожилів Денисівки, ми згадали, що і Майя Антипович, у заміжжі Копач, у книзі «Минуле завжди з нами», яку написала 80-річною, розповідає про цю трагічну подію, пов'язуючи її з містичними видіннями, що являлися денисівцям.

«...Пізній вечір, над селом шаленіє літня гроза. Страшенно гримить, блискає. Ніхто не спить. У липовому гаю, поруч, гнуть дерева неймовірної сили пориви вітру, здається, здатні знести наш будинок, що ніби приліпився до косогору. Погідний ранок наступного дня. За металевою сіткою паркану бачимо розчакнуту-обпалену-обвуглену, зі здертою корою могутню липу, під нею – сидяче скоцюрблене сиюшнє тіло колгоспного сторожа (ховався від дощу, видно). Пізніше – бачу його тіло в школі на класному столі, біля столу – батьки, міліціонери в темно-синій формі. Нас женуть геть, та ми липнемо до вікон...

...Сади (і наш, і колективізований липовий гай) спускалися косогором аж до курної дорogi, що ніби оперізувала його. Зліва височіли вапняні кар'єри, білі, яскраві, особливо такими здавалися ночами. Я дуже боялась тих місць... Річ у тім, що в селі жила легенда: точно опівночі, лише при повному Місяці, на білому тлі кар'єру обов'язково з'являється постать дуже вродливої дівчини, яка загадковою посмішкою проводить і пішого, і кінного, усіх, хто рухається мимо неї до Ляхівців. Тим, хто угледів її, кому випало бачити її незвичайну посмішку, доводилося в житті зле. А сторож якраз і був одним з тих, хто мав нещастя спостерегти і дівчину, і її посмішку – це вже з його оповідок жінкам».

У дитячій пам'яті Майї залишилися і світлі картини життя у мальовничому волинському селі:

«...Наш двір у Денисівці. Один за одним заходять у хвіртку маленькі школярики. На них одяг з домотканого полотна, пофарбованого в синій колір, «ранець» через плече – з того ж матеріалу (фарбники: ягоди стиглої бузини, чорної шовковиці).

Згадується, і чітко, як з маминим портфелем у руці поспішала за ними до класу і боялась прогавити мить, коли вони починали заходити до двору. Мені було тоді 4 роки...»

«...Пишно квітує наш вишневий сад, листу не видно за цвітом. Батько біля вуликів, із захисною сіткою на голові, в руці – бджолині соти. В домі густо пахне випічкою з медом, ваніллю, у коридорі – великі дубові бочки з медом; його так багато, він – скрізь, його аромат заповнив усе довкола».

*Та недовго сонце зріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило...*

На цьому місці (на узвишші біля залишків липового гаю, що праворуч) стояла Денисівська початкова школа і мешкали вчителі

– ці Шевченкові слова спадають на думку, коли в історії учительської родини Антиповичів доходиш до 1932 року. Тоді Анатолія Іларіоновича викликали в ГПУ. З подвійного ворога народу (як син священника і «багатенький») він став потрібним. Бо висловив сумнів щодо ефективності колгоспів. Хтось доніс. Як розповідали Юрієві сестри, батько від своїх слів не відмов-

Стала вдовою Ярина Антипович... Та дітей Юрія і Зою на ноги поставить, вивчить. Літо 1957 року. Село Карпилівка, що біля Остра на Чернігівщині

лявся. Тільки спитав: «І що ж мені тепер робити?» Порада була короткою: тікай геть із Денисівки! Прикордоння – не для синів священників, та ще й таких, що в колгоспах сумніваються.

Пасіку, напевне, здали в колгосп, де вона, гадаю, дуже швидко змаліла, якщо не вигибла до останньої бджілки. Взяли із собою бочечку меду. У Новомосковському районі на Дніпропетровщині спорожніла вона швидко, бо там лютувала чума Великого Голодомору.

*– Дівчинонько мила, що ти будеш їла
На Україні далекій?
– Сухарі з водою, аби, серце, із тобою
На Україні далекій...*

Сухарі навіть в учительському домі водилися не завжди. А що вже казати про селян, обібраних до останньої картоплини! Майя Антипович (Копач) у цитованій вище книзі згадує: «...опухлі люди падали замертво, йдучи кудись по дорозі, падали біля школи – на базарній площі, де ми, вчительські діти, «просівали» крізь пальці засмічений пісок, сподіваючись віднайти в ньому цілі зернята соняхів, зронені кимось, а ще – кісточки від слив, абрикосів, щоб потім вийняти з них ядра і з'їсти. Вони були гіркуваті-солодкуватими на смак, а ми хвалились одне перед одним, у кого багатший «збір» сьогодні. Ягоди пасльону влітку на городах також були для нас добрим підкормом. Все те закінчилося кривавим проносом – ми із сестрою

захворіли на тяжку форму дизентерії, нас ледве відволали».

Дуже швидко недремне чекістське око набачило щось підозріле в постаті вчителя з Денисівки, в його печальних очах. Довелося рятуватися втечею на Чернігівщину, у село Волевачі Остерського району. Там родині Антиповичів спочатку пощастило: Анатолія Іларіоновича призначили директором школи. Але 1937 року від туберкульозу помирає Ольга Корженевська. Дві доньки залишаються без материнської ласки.

А сталінські пси все ходять і ходять довкола... Бориса Корженевського, брата Ольжиного, який теж переїхав на Подніпров'я і був директором школи в Кременчуці, червона мітла заганає в «Сибір неісходиму». Навіки...

Мабуть, якби Анатолій Іларіонович дожив до 1949-го, позначеного новим буревієм репресій, то і його шлях скінчився б там, де й Борисів. Але московити на подяку українцям за «Великую Победу» після війни знову запустили зброю, якою знищували нас у 1933-му, – Голодомор. Ослаблене голодуванням серце вчителя зупиниться в березні 1948-го в селі Гнилуші того ж Остерського району. Єдине щастя – удівець Антипович ще встигне одружитися з учителькою Волевачівської школи Яриною Динник, і на світ з'являться Юрко (Георгій) і Зоя. «Білоголовий хлопчик Юра звеселяє дні моєї старості», – напише батько в одному з листів.

В Острозі – фортеці українського духу

*На узвишші волі – мальви і тополі.
На узвишші долі – вежі сивочолі.
На узвишші слави – замок величавий.
На узвишші мудрості – Академія сія...*

Олесь Ундір

Додому вирішили повертатися через Острого, або Остріг, як слід казати і як уже пишуть на вказівниках. У цьому древньому місті навчались і Анатолій Антипович, і його перша дружина Ольга Корженевська. Він – у чоловічій гімназії, а вона, напевне, у першій на Волині жіночій середній школі – жіночому училищі імені графа Дмитра Блудова.

Із завмиранням серця підходимо до будівлі гімназії. При вході – меморіальні дошки двом антиподам – комуністичному діячеві Дмитрові Мануїльському та видатному українцеві Іванові Огієнкові (митрополитові Іларіону). Гімназичні дипломи вони одержали одного й того самого року – 1903-го. Тільки Дмитра, сина священика з тутешніх країв, збила з дороги служіння Україні наркота більшовицького словоблуддя. І стане він провідником сталінського терору на

керівних посадах і в УРСР, і в Комінтерні, і на дипломатичній роботі. Хіба що іноді майстер-

*Анатолій Антипович у роки навчання
в Острозькій гімназії*

но перекривлятиме кремлівського горця. Зрештою, навіть на світлині, вміщеній в українській Вікіпедії, він мавпує Сталіна з люлькою. А був то, напевне, чоловік недурний (хоч із якогось дива обрав собі псевдо Іван Безграмотний), інакше в роки еміграції до Парижа не закінчив би юридичний факультет Сорбонни. І це ще одне свідчення того, що Острозька гімназія давала ґрунтовні знання. А як їх використати – залежало від людини: її совісті, закоріненості в рідну землю, вірності Божим заповідям, уміння відділяти зерно від половини. Огієнко цей іспит склав блискуче, а Мануїльський саме в ньому і виявився Іваном Безграмотним.

Ці дві меморіальні дошки обіч вхідних дверей Острозької гімназії – ще один символ українського «роздраю», причиною якого була і залишається спокуса поклонитися чужим богам. Іван Огієнко стояв вище таких спокус. Бог і Україна були для нього понад усе. В науковій спадщині цього служителя духовності помітне місце займає й Остріг, діяльність Василя-Костянтина Острозького, за якого ця твердиня Землі Української стала Волинськими Афінами. Острозьку давнину Огієнко досліджує в низці праць: «Україн-

ська культура» (1918), «Історія українського друкарства», т. 1 (1924), «Українська культура і наша церква» (1944), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958).

...У приміщенні поруч – школа № 1, де в музейній кімнаті ми вдивлялися в лица випускників Острозької гімназії на групових світлинах, шукаючи серед них рідні. Допомігав нам у цьому Роман Юрійович Бойко, який саме оформляв музейний стенд. На Анатолія Антиповича ми не натрапили, хоч один із зазнімкованих випускників так нагадував його старшого брата Агатангела!

А щоб пройти стежками Ольги Корженевської, вирушаємо до Острозької академії. Найдавніші будівлі, які займає відроджена академія, споруджені в другій половині XVIII ст. як монастир ордену капуцинів. 1832 року обитель закрили. Відреставрували споруди у 1865–1867 роках, коли опікунка тутешнього Кирило-Мефодіївського братства графиня Антоніна Блудова домоглася передачі їх братству для організації жіночого училища імені графа Д. Блудова. Тоді ж костел перебудували на церкву святих Кирила і Мефодія.

Коли Остріг знову опинився під владою Польщі, в цих будівлях 1923 року розмістила-

ся польська вчительська семінарія, а з церкви 1938 року знову зробили костел. Після 1939 року тут працювали різні навчальні заклади, а у храмі, як то заведено було в радянців, улаштували спортзал. (Пам'ятаю, коли навчалася у 9–10 класах Бірківської середньої школи на Зіньківщині, нас теж ввели на уроках фізкультури на другий бік села Бірок, і в приміщенні закритої церкви ми мали викидати м'яча в баскетбольну корзину, підвішену у вівтарі. Було дивно і страшно. М'яч валився з рук під осудливими поглядами святих із розписів на стелі. У цю церкву раніше по великих святах водила малу мене бабуся Леся, і ті п'ять кілометрів осонцевої дороги між селами, ті запахи живиці в лісі та ладану у храмі залишилися найсвітлішими споминами дитячих літ...).

Відродження Острозької академії – дітища князя Костянтина Острозького (діяла вона впродовж 1576–1636 років) настало з відновленням незалежності України. 1994 року тут розмістився Острозький вищий колегіум, який через рік трансформувався в Острозьку академію. Із 2000 року повна назва цього відомого не лише в Україні навчального закладу – Національний університет «Острозька академія». Тепер перед колишніми монас-

*Ольга Корженевська
під час навчання в Острозі*

Гімназія в Острозі

тирськими келіями студентів третього тисячоліття зустрічає бронзовий Перший спудей Східної Європи. Бо саме Острозька академія була першим східноєвропейським вищим навчальним закладом. Києво-Могилянська академія перейме естафету від неї.

А яка ж доля Кирило-Мефодіївської церкви? Тепер це – церква-музей. Тут діє студентсько-викладацький храм святих князів Федора та Василя-Костянтина Острозьких. Сюди приходять помолитися християни різних церков, які діють в Україні. І сюди варто приходити. Тут ви побачите святих, що усміхаються. Саме іконописці острозької школи відступили від візантійської традиції зображати святих суворо чи запечаленими. Відомий вислів: «В Острозі навчили святих усміхатися». Ці святі всім своїм виглядом говорять: Бог – це любов.

Побачили й ми таких усміхнених святих – Дмитрія Солунського і Езекіїла та Сафонія. А між їхніми ясними ликами – найбільше диво цього храму: ікону, на якій святий Стефан закриває рукою вуста Ісуса Христа.

Ікона «Ісус Христос-Пантократор і Св. Стефан». Перша половина XVIII ст.

Ця ікона на початку XVIII ст. писалася як ікона святого Стефана і зберігалася в палаці князів Сангушків у місті Славуті. Чомусь вона не сподобалася князеві, тому полотно згори скрутили, а нижче заґрунтували й написали образ Ісуса Христа. І висіла ікона Спасителя в палаці

Пам'ятник Першому спудеві Східної Європи на подвір'ї Острозької академії

до 19 жовтня 1917 року. Того дня збільшовичені солдати 264-го запасного полку, під'юджувані комісарами, увірвалися в палац і по-звірячому вбили 75-річного князя Романа Сангушка (чи то розстріляли, чи то підняли на багнети і скинули в річку Горинь). Потім грабували замок, а в ікону Ісуса Христа стріляли для забави. Вгатили 59 куль і викинули в калюжу. Але старі люди, вірні заповітам Господа, не дали їй загинути – заховали на горищі. І вже в наш час художник-реставратор Микола Бендюк дізнався, що одна бабуса хоче продати стародавню ікону. Купив її і почав реставрувати. Яким же було його здивування, коли вище голови Христа проявилось зображення ще однієї особи! Це був першодиякон Стефан.

Та найбільшим дивом було те, що рука Стефана, яка мала б бути під зображенням лику Христа, опинилася зверху. Теологи так трактують жест Стефана: «Можливо, він символізує мовчання під час гоніння на церкву. Прикриваючи вуста Христу, св. Стефан ніби рятує Слово Боже від нападу варварів-більшовиків, що намагалися його знищити. Йому це вдалося, оскільки жодна куля не влучила саме в це місце, невидима рука закривала його».

І нам, коли дивилися на цю ікону – свідка більшовицького безбашу, подумалося: може, Святий Стефан тим жестом каже: «Господи, ці, з рушницями, не почують Тебе. Але прийдуть інші, і Слово Твоє ще буде почуте».

Є у храмі й чудові ікони сучасного письма. Де ще ви побачите Матір Божу з Ісусиком у вишиванках? Саме таку ікону намалював для цієї церкви художник Юрій Нікітін.

І перемог – як під Оршею!

Підземелля колишнього монастиря капуцинів приваблюють любителів гострих відчуттів. Але ще більше їх зазнаєш на Замковій горі. Три її споруди – вежа Мурована, Нова (Кругла) вежа і Богоявленський собор – вражають древністю, величчю і фортифікаційною досконалістю.

Вежу Муровану збудував у середині XIV ст. князь Данило Острозький, уперше вона згадується 1386 року. Це донжон – вежа, котра використовується і як оборонна споруда, і як житлове приміщення. Стіни її місцями сягають 2,6 метра! Тут тепер експозиція Острозького краєзнавчого музею.

Нову вежу спорудили наприкінці XVI ст. Захисники міста могли обстрілювати ворога з майже 40 бійниць цієї вежі, зона обстрілу – 270 градусів. Цінне те, що обстріл можна було вести і вздовж стін, тому вороги не могли підібратися близько й підірвати вежу.

Пізніше, коли вежа втратила оборонне значення, до неї скидали сміття. Блюзнірство щодо споруди, оповитої славою. Але для сучасних археологів сміття виявилось золотим: знаходили там і посуд, й інші артефакти, ба навіть золоту каблучку – мабуть, так допік якійсь пані її зрадливий чоловік, що вона пожурила шлюбний перстень у сміття.

А Богоявленський собор, будівництво якого, за легендою, розпочав у XV ст. князь Василь Красний, зображений на гербі Острога.

Добре, що вежі цієї твердині Землі Української не стоять пустою. У Мурованій, як уже говорилося, працює краєзнавчий музей, а в Луцькій надбрамній розмістилася експозиція Музею книги та друкарства. У житловому будинку кінця XIX ст. відкрили 1997 року Музей нумізматики. У музеях невеликого сьогодні Острога (15 тисяч мешканців) зберігається понад 70 тисяч експонатів.

Щороку в червні тут відбуваються «Острозькі краєзнавчі читання», організовані Державним історико-культурним заповідником м. Острога та місцевим Науково-краєзнавчим товариством «Спадщина» імені князів Острозьких. Ми придбали «Острозький краєзнавчий збірник» із матеріалами дванадцятих читань, що відбулися торік. Багато цікавих доповідей, огром фактів. Зокрема, відкриттям для нас стало дослідження Ярослава Дзісяка про битву під Оршею 1514 року, де великий гетьман Костянтин Острозький одержав блискучу перемогу над москалями й зупинив їхню експансію України.

Тодішня геополітична ситуація до болю нагадує сьогоднішні торги Заходу з Путіним. Австрійський цісар Максиміліан I запропонував московському цареві Василю III забрати в Польщі частину українських земель. Цар за-

Зигмунт Фогель. Острозький замок

пропонував поділити Польщу між Австрією, Тевтонським орденом і Москвою. Але... «У чорні для Литви роки зійшла яскрава зоря князя Костянтина Острозького (1460–1530 рр.) – старости брацлавського і вінницького, воєводи орокського, а з 1497 р. – Великого гетьмана Литовського», – пише історик Денис Журавльов у праці «Україна та Росія. Як брати горщики побили» (Харків : КСД, 2009. – 352 с.). Коли 80-тисячне московське військо на чолі з воєводою Іваном Челядіним рушило на завоювання земель Литовсько-Української держави й осадило всі переправи через Дніпро, великий гетьман Костянтин Острозький із 30-тисячним військом зумів і знайти не помічену ворогом переправу, і вміло задіяти в бою гармати. До речі, розуміння ролі артилерії якраз і не вистачило Карлові XII у трагічній для України Полтавській битві 1709 року.

А під Оршею наша кіннота вдаваною втечею навела москалів на гармати, які зустріли ворога шквальним вогнем. Відтак лівий фланг московитів притисли до болота і розгромили. Втрати ворога становили 30 тисяч. Багато воєвод, дворян і простих ратників потрапили в полон, серед них і князь Челядін.

Вежа Мурована

Ярослав Дзісяк слушно зауважує, що ніколи до цього московське військо не зазнавало такої нищівної поразки. Майже через 150 років те саме говоримуть про битву під Конотопом. «Але якщо остання є добре вивченою і висвітленою в українській історіографії, то битва 1514 р. – маловідома. Проте якщо перемога під Конотопом все ж не врятувала України (Великого князівства Руського) і самого гетьмана Виговського, то перемога над московською армією Великого гетьмана Острозького під Оршею стала певною межею, яка означила кінець довгого просування Московії на захід – на подальше загарбання українських земель. Однією з причин була відсутність на початку XVI ст. потужних ворогуючих політичних груп в українському

Князь Костянтин Острозький – найкращий воєначальник свого часу

суспільстві, що мало місце в час правління гетьмана Виговського», – констатує історик.

Наслідком нашої перемоги під Оршею стало розладнання союзу Василя III із Тевтонським орденом і Священною Римською імперією.

...Папський легат у Польщі Пізоні 1514 року писав: «Князь Костянтин може бути названий найкращим воєначальником нашого часу, він 33 роки ставав переможцем на полі бою... У бою він не поступається хоробрістю Ромулу».

Кругла вежа

Побажаємо ж усім нашим воїнам, які захищують Україну від нової навали колорадів-москалів, таких перемог, як під Оршею!

P.S. Мандрівники висловлюють подяку і захоплення п. Олесеві Ундіру за надзвичайно містку формулу, висловлену в його вірші, котра і стала назвою цих подорожніх нотаток.